

KISASÜ'L-ENBİYÂLARDA KİŞİ ADLARI İÇİN YAPILAN AÇIKLAMALAR ÜZERİNE "HALK ETİMOLOJİSİ" BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

Yaşar ŞİMŞEK*
Ecranur ER**

ÖZET

"Peygamberlerin hikâyeleri" anlamına gelen Kısasü'l-Enbiyâlar; Kur'ân-ı Kerim, tefsir ve çeşitli hadislerle dayandırılarak peygamberlerin ve dinler tarihi için önemli kişilerin hikâyelerini anlatan eserlerdir. Kısasü'l-Enbiyâlar, genellikle kâinatın yaratılışı ile başlayıp Hz. Muhammet'in hayatının anlatılması ile son bulmaktadır. İlk örnekleri Arap ve Fars edebiyatında görülen bu tür içinde ekmek yapımı, bitkilerin büyümesi, yeme içme ve barınma gibi insanlık tarihi ile ilgili ilk öğretileri bulmak mümkündür. Bu konuda yazılmış ilk eserler Sa'lebî'nin Kitâbu 'Arâ'isi'l-Mecâlis fî Kısasü'l-Enbiyâ'sı ile bu eserin başka bir varyantı olan Kısâî'nin Kısasü'l-Enbiyâ'sıdır. Türkçeye çevrilen bu eserler, zamanla Türk kültürü tarafından benimsenmiştir. Türk edebiyatında yazılan ilk Kısasü'l-Enbiyâ örneği 14. yüzyılda Rabguzi tarafından telif edilmiştir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde Türkçeye çeviri yoluyla kazandırılmış pek çok nüshası bulunan Kısasü'l-Enbiyâlarda peygamberlerin mucizelerinin anlatıldığı bölümlerde peygamber ve bazı önemli şahıs adları hikâyeler çerçevesinde açıklanmıştır. Kısasü'l-Enbiyâlar'ın fonolojik, morfolojik, sentaks ve gramer hususiyetleri; çeşitli açılardan incelenmiş olmakla birlikte, özel adbilimi açısından yeteri kadar incelenmediği görülmektedir. Bu makalede, Türk kültür tarihi için son derece önemli olan Kısasü'l-Enbiyâlar, halk etimolojisi ve kişi ad bilimi bağlamında değerlendirilmeye çalışılacaktır. Listelenen örneklerle birlikte ilgili kelimelerin yeni bir etimolojisini yapmak yerine kelimenin izahı için anlatılan hikâyelerin önemi vurgulanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Özel Adbilim, Kişi Adbilimi, Halk Etimolojisi, Kısasü'l-Enbiyâ.

A REVIEW OF THE EXPLANATIONS FOR PERSONAL NAMES IN QISAS AL-ANBIYÂS WITHIN THE CONTEXT OF "FOLK ETYMOLOGY"

ABSTRACT

Qisas al-Anbiyâs which mean "the stories of prophets" are the works that tell the stories of prophets or the important people for history of religions based on Koran, comments and various hadiths. Qisas al-Anbiyâs usually start with the creation of the universe and end with telling the life of Muhammet. In this genre, which the first examples can be seen in Arabic and Persian literature, it is possible to find the first teachings about history of humanity such as making bread, growth of plants, eating, drinking and sheltering. The first works written about this subject are Kitâbu 'Arâ'isi'l-Macâlis fî Qisas al-Anbiyâ which is written by Sa'lebî and Kısâî's Qisas al-Anbiyâ that is a different version of this work. Over time, these works that are translated into Turkish, was internalized by Turkish culture. The first written example of Qisas al-Anbiyâ compiled by Rabguzi in 14th century. There are numerous copies of Qisas al-Anbiyâs and these introduced in to Turkish through translation, in the chapters telling the miracles of prophets, Prophet and some important personal names are explained within the frame of stories. Though, from different perspectives;

Derleme Makale

Makale Gönderim Tarihi: 22.11.2020; Yayıma Kabul Tarihi: 15.12.2020

* Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, GİRESUN;
ORCID: 0000-0003-4532-8467, E-posta: ysimsek55@gmail.com

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, GİRESUN;
ORCID: 0000-0002-7801-0693, E-posta: eresranur@gmail.com

phonological, morphological, syntax and grammatical features of Qisas al-Anbiyâs have been studied, it can be seen that it hasn't been studied enough in terms of anthroponym. In this article, Qisas al-Anbiyâs, which are highly important for the history of Turkish culture, are going to be reviewed within the context of folk etymology and anthroponym. Rather than reviewing etymologically of the related words together with the listed examples, it is going to be laid stress on the stories for the explanation of the word.

Keywords: Onomastic, Anthroponym, Folk Etymology, Qisas al-Anbiyâ.

Giriş

Adbilim (onomastik), her türlü özel adı inceleyen bilim dalıdır. “Genellikle her dilde özel ad sayılan öğeler üzerinde duran kökenbilgisi, tarihsel gelişme yönünden ve çeşitli dil ve kültür sorunları açısından inceleyen bilim” (Aksan 2007: 32); “adları, kavram sözcük ilişkisine dayanarak inceleyen, özel adların veriliş yollarını, nedenlerini, adların kaynağını, kökenlerini araştıran bilim dalı” (Bayraktar 2017: 134) olarak da tanımlanır. *Kişi adları bilimi* (anthroponymie-anthroponymy-antroponomie), özel adlar içinde kişi adları üzerine eğilen adbilim dallarından biridir. Bu bilim; adları, soyadları, göbek adlarını, takma adları ve unvanları inceler (Sakaoğlu 2001: 9-11). Kişi adlarının ait oldukları toplumlara göre değişen yapısının filolojik tahlili, kültürler arası etkileşimi ve geçişleri zaman ve bölgesel olarak vermesi bakımından değerlidir (Özyetgin 2001: 22). Yeryüzünde bütün toplumlarda ad verme geleneklerinin belirli alanlarda örtüştüğü, belirli alanlarda ayrıştığı görülmektedir. Kültürel, etnik, dinsel, sosyal veya siyasal bağ ile birbirine bağlı toplumlar ile birbirinden bağımsız toplumlar arasındaki yakınlık ya da farklılık bütün diller için geçerlidir. Buradan hareketle kişinin kendi isteği, kendi iradesi dışında ailesi, yakın çevresi tarafından bazı gelenek göreneklere, hatta yasalara göre ona verilen adlar içerik, anlam, yapısal özellikler, sosyolojik, dini ve tarihsel bakımlardan da ele alınıp incelenebilir (Güngörmüş 2008: 266). Bu hususta Kısasü'l-Enbiyâlar, kişi adbilimi ve halk etimolojisi bağlamında değerlendirilmemiştir.

“Peygamberlerin hikâyeleri” anlamına gelen Kısasü'l-Enbiyâlar¹; Kur'ân-ı Kerim, tefsir ve çeşitli hadislerle dayandırılarak peygamberlerin ve dinler tarihi için önemli kişilerin hikâyelerini anlatan eserlerdir. Kısasü'l-Enbiyâlar, genellikle kâinatın yaratılışı ile başlayıp Hz. Muhammet'in hayatının anlatılması ile son bulmaktadır. İlk örnekleri Arap ve Fars edebiyatında görülen bu tür içinde ekmek yapımı, bitkilerin büyümesi, yeme, içme ve barınma gibi insanlık tarihi ile ilgili ilk öğretileri bulmak mümkündür. Kısasü'l-Enbiyâlar, dünyanın yaratılışı ile başlayıp son peygambere kadar tüm dünya tarihini ilgilendiren hikâyelerden oluşmaktadır. Bu eserlerde içeriğinde var olan hikâyelerle çerçevesiz etimolojik açıklamalara da yer verilmektedir. Bu açıklamaların bir kısmı peygamber ve dinler tarihi açısından önemli kişilerin adlarının kökeni üzerine yapılan halk etimolojileridir. Bu makalede, Harezmi sahasına ait Rabguzi'nin Kısasü'l-Enbiyâ'sı (Ata, 1997 =Rabguzi) ile Sa'lebî'nin eserinin Anadolu sahasında yapılan tercümesi (Yılmaz vd., 2013 =TDK Nüshası) esas alınarak Kısasü'l-Enbiyâlarda kişi adları için yapılan açıklamalar halk etimolojisi bağlamında listelenmeye çalışılacaktır.

¹ Türk edebiyatında Kısasü'l-Enbiyâ türünün ilk örneği Harezmi Türkçesi döneminde Rabguzi tarafından 1311 yılında yazılan nüshadır. 14. yüzyıldan itibaren Anadolu sahasında tercüme ve yarı telif olarak kaleme alınan Kısasü'l-Enbiyâlar, Sa'lebî'nin *Kitâbu 'Arâ'isi'l-Mecâlis fi Kısasi'l-Enbiyâ* adlı eserinden hareketle hazırlanmıştır. Anadolu sahasında yazılan Kısasü'l-Enbiyâların sayısı fazla olmakla birlikte, bu nüshaların içerik açısından birbiriyle oldukça benzer olduğunu söylenebilir. Bu sebeple çalışmamızda bu iki nüshanın kullanılması yeterli görülmüştür.

Halk Etimolojisi

Bütün Avrupa'da kullanılan *etimoloji* sözcüğü Eski Yunanca *étimos* "gerçek" ve *logos* "bilgi, mana" sözcüklerinin birleşiminden meydana gelir ve genellikle "gerçek anlam" veya "gerçek anlam bilgisi" diye açıklanır (Stachowski 2011: 1). *Etimoloji* (etymology), kelimelerin kökenini tarihî gelişme süreçleri ve anlambilim çerçevesinde inceleyen bilim dalıdır. *Halk etimolojisi* (folk etymology, volksetymologie) ise kelimelerin kökenini etimolojik tahliller ve sağlam delillere dayanmadan daha çok yakıştırma ve uydurma yoluyla açıklamaktır. Dünya literatüründe *halk etimolojisi* ve *yanlış etimoloji* terimleri genellikle birbirinden ayrılır. Yanlış etimoloji (false etymology, pseudoetymologie, popular etymology, etymologia ludowa) terimi, meslekten olmayanların veya modern etimolojinin uzağında kalmış kişilerin yaptığı kelime izahları için kullanılırken halk etimolojisi, halkın ortak ürünü olan ve benimsenmiş kelime izahları için kullanılır. Dil incelemeleri kutsal metinlerin daha iyi anlaşılıp öğretilmesine paralel olarak gelişme gösterdiği için Avrupa'da yanlış etimoloji için *layman's etymology* terimi de kullanılır.

Halk etimolojisi, bir dildeki bazı kelimelerle, özellikle o dile girmiş olan bir kısım yabancı kelimeleri, ses yapıları ve anlam unsurları bakımından değişikliğe uğratarak, onları eskisinden az çok farklı yeni birer ses ve anlam yapısına sokma olayıdır. Tarihteki *Gordiom* adının halk arasında *Kördüğüm* şekline getirilişi böyle bir etimoloji sorunudur. Halk etimolojisi deyiminden de anlaşılacağı üzere, bu etimoloji türü doğrudan doğruya halkın yaratıcılık gücüne dayanan bir dil olayıdır. İlmî etimolojide bir kelimenin yapısını kökenine doğru izleyerek aslına en uygun biçimde ortaya koyma amacı söz konusudur. Halk etimolojisi ise genelleşmiş ve belli şahısların malı olmaktan çıkarak folklorun malı olmuştur (Korkmaz 1995: 274). İnsanlar, çeşitli sözcüklerin ve her şeyden önce kendi isimlerinin yaşadıkları köy ve kentlerin adlarının aslı manasını ve bunların nasıl ortaya çıktıklarını öğrenmek isterler. Bilimsel bilgi eksikliği durumunda ise sezgilerine ve dil duygularına dayanırlar. Halk etimolojisi süreci iki merhalede işliyor: a. Önce bir kelimenin yapısı (ve bu nedenle de gerçek manası) anlaşılabilir oluyor; b. sonra bu kelime (veya bir parçası) bu dilde var olan başka sözcüklere benzetilerek değiştiriliyor (Stachowski 2011: 9-10). Bu hususta Stachowski, halk etimolojisinin üç önemli özelliği olduğunu vurgular: 1. Yüzeysel benzerliklere, çağrışımlara dayanır. Nesnenin ve dilin tarihi ile filolojik bilgiler dikkate alınmaz. 2. Halk etimolojisi yöntemsiz ve düzensizdir. Her kelime için ayrı ayrı etimolojik ilgiler, kaideler, değişimler bulunabilir. 3. Halk etimolojisi sık sık kelimenin ancak bir parçasını açıklar, öbür parçası ise anlamsız kalır (2001: 10-12).

Gidilen yer ilgisi ile "tuvalet" anlamına gelen *memişhâne* kelimesinin Arapçada gidilen yer anlamına gelen *memşâ* kelimesinin bilinmemesi dolayısıyla, halk tarafından bilinen *memişhâne*'ye; "namlusu altı yivli tüfek veya top" anlamına gelen *şes-hâne*'nin *şes* kelimesinin çok iyi bilinmemesinden dolayı *şışhâne*'ye dönüşmesi; Arapça "utanma" anlamına gelen *haşama* kelimesinin "hakiki şeriat mayosu" şeklinden kısaltılarak *haşema* şekline dönüştüğünün düşünülmesi; *Giresun* adı hakkında Evliya Çelebi'nin "Fatih Sultan Mehmet, Giresun kalesi fethedilirken Mahmut Paşa'ya "bu kale altına giresun" diye ferman verdiğini" anlatması (Yıldırım 2013: 733, 736) halk etimolojisi örnekleridir.

Halk etimolojisindeki amaç, dilin konuşurları tarafından ses, biçim veya anlam ya da bunların hepsi açısından algılanamayan yabancı ögenin yerleştirilmesidir. Yabancı öge, çoğu zaman anlam göz ardı edilerek halk dilinde ses bakımından benzeştirilir. Buna göre, anlamı göz ardı eden halk, özellikle şahıs ve yer adları için hikâyeleştirme yoluna gider. Anlatılan hikâye, kelimenin kökenini halkın zihninde kabul edilebilir kılar. Halk etimolojisinin 6 aşamada meydana geldiği söylenebilir:

- Yabancı ögenin dilde yer edinmesi

Halk etimolojisinin oluşabilmesi için yabancı kelimenin dile yerleşmesi ve dilin konuşurlarının kültüründe önemli bir hâl alması gerekir.

- Yabancı ögenin kökeninin bilinmiyor olması

Halk kelimelerin kökeni ile doğrudan ilgilenmez. Dile yerleşen yabancı öge, dilin fonetik kurallarına uymuyorsa halk kelimeyi kendi söyleyiş biçimine sokar. Bu durum çoğu kez kelimenin yapısının bozulmasına, kökeninin bilinemez olmasına neden olur.

- Açıklama ihtiyacı

Kökeni artık bilinmeyen yabancı öge, dilde yerleşmiş bulunması sebebiyle açıklama ihtiyacı hasıl olur. Açıklama ihtiyacı, daha çok özel adlar üzerinde görülür.

- Ses ve anlam benzerliğinden yararlanma

Halk etimolojisinde anlam benzerliği çoğu kez aranmaz. Ses benzerliği ise kelimenin yerlileştirilmesi için ön şarttır. Başka bir dilden alıntılanan kelime, kaynak dilden alıcı dile geçerken o dilin ses yapısına uydurulur ve bu süreçte kelime ses benzerliği ile başka bir kelimeye benzetilir. “Patates” anlamındaki Rusça картофель’in ses bakımından benzeştirilerek Türkiye Türkçesi ağızlarında kartop ve kartopi ~ kartopu’ya (DS VIII: 2671) dönüşmesi; Türkçe yuvarlak kelimesinin bir köfte türünün adı olarak Yunancaya varéli “varil”den benzetme yoluyla yiuvarélaki şeklinde geçmesi (Fliatouras 2019: 59) bu duruma güzel bir örnektir. Tür adlarında ses benzerliğinden yararlanılarak yeni bir şekle sokulan kelimeler için hikâyeleştirme süreci gerçekleşmez. Özel adlarda ise kelime sıklıkla bir hikâyeye bağlanarak açıklanır.

- Hikâyeleştirme

Yabancı ögenin açıklanma ihtiyacı çoğu zaman kısmen makul ve halkın zihninde yer edebilecek bir hikâyeye ile doldurulur. Halkın yaratıcı zihin dünyasının ürünü olan hikâyeler, zamanla efsaneleşebilir ve varyantlara ayrılabilir. Halk etimolojisi bağlamında oluşturulan hikâyeler adından da anlaşılacağı üzere gerçekdışı ve zaman zaman olağanüstülüklerle örülüdür. Hikâyelerin kaynağı bilinemez ve çok az bir kısmı yazıya geçirilir. Bu hikâyelerdeki menkıbevi tarz, folklorun doğrudan araştırma alanıdır. Hikâyeleştirme süreci, her kelimedede değil çoğunlukla şahıs ve yer adlarında görülür. Hz. Musa hikâyesi buna güzel bir örnektir: Hz. Musa, su ile ağaç arasında bulunduğu için ona eski Mısır dilinde “su” anlamına gelen mû ve ağaç anlamına gelen sâ’dan hareketle Mûsâ adı verilmiştir. Bir başka örnek Evliya Çelebi Seyehatnamesi’nden verilebilir. Evliya Çelebi’nin aktardığına göre Ahi Evran; adını, evranı (büyük yılan) kendisine itaat ettirmiş olması nedeniyle almıştır (bk. Kemik 2003: 59).

- Yerlileştirme ve kabul

Ses, anlam ve biçim yönünden benzeştirilen yabancı öge, dilde artık yerlileşmiş ve kabul edilmiş olur. Yerlileşme yoluyla yazı diline geçen kelimeler standartlaşır.

Bütün bu süreçler göz önünde bulundurulduğunda “halk etimolojisi” ve “yanlış etimoloji” terimlerinin birbirinden ayrılması gerektiği sonucu ortaya çıkar. Halk etimolojisi, doğrudan doğruya halkın zihin dünyasının ortak ürünüdür ve yaygınlaşmıştır. Yanlış etimoloji ise halkın ortak ürünü olmayıp tarih, coğrafya, sözlük çalışmaları yapmış ve modern etimoloji kavramının uzağında kalmış müelliflerin kelimeleri hatalı olarak açıklamasıdır. Bu hususta büyük Türk dilcisi Kaşgarlı’nın yapmış olduğu etimolojiler bize konunun izahı noktasında ipuçları vermektedir. Kaşgarlı, eserinde pek çok kelimenin

izahını yaparken etimolojik yöntemlere başvurmuş olsa da yaptığı izahların bir kısmı hatalı; bir kısmı ise halk etimolojisi türünden izahlardır. "Türkmen" maddesinde Kaşgarlı, Halaç ve Türkmen adlarını şöyle izah etmekte:

*"bunlar Oğuzlardandır. Bunlara bu adın verilmesinin bir hikâyesi vardır. Zülkarneyn, Semerkand'ı geçip Türk diyarına yöneldiğinde Türklerin o zamanki hükümdarı Şu adlı bir genç idi. Büyük bir ordusu vardı. Balasagun yakınındaki Şu kalesini fetheden o idi. Suyab kalesinde bulunan ordusundaki beyler için her gün 360 kez davul vurulurdu. Bu adamın yaklaşmakta olduğu ona söylendi. Onunla savaşalım mı? Yoksa nasıl emir buyurursunuz dediler. Şu, Hocend vadisinin kıyısına, onun geçişini haber versinler diye öncü olarak kırk sipehsalar göndermişti. Hükümdarın askerlerinin hiçbirinin haberi olmaksızın öncüler geçmişti. Öncülerden dolayı hükümdarın gönlü rahattı. Onun gümüşten bir havuzu vardı, seferde de onu yanında taşırdı. Ona su doldururdu; içinde ördekler ve kazlar yüzerdi. Kendisine savaşalım mı dendiğinde "bakın şu ördek ve kazlara nasıl dalıyorlar!" diye cevap verdi. Etrafındakilerin kafası karıştı ve onun savaş için de savaştan uzak durmak için de hazırlıklı olmadığını zannettiler. Zülkarneyn geçti ve öncüler geceleyin gelip onun geçişini haber verdiler. Gece davul çaldı ve Şu da doğuya doğru yürüdü. Halk sefer için hazırlıklı olmadan hükümdarlarının yürüdüğünü görünce kavim arasına kargaşa düştü. Kim bir binek hayvanı bulduysa kendini onun üzerine attı ve hükümdara gitti. Bu, onun hayvanını, o, bunun hayvanını almıştı. Sabah olunca karargâhları dümdüz, boş bir hâle geldi. O zaman Tıraz, İspicab, Balasagun vb. şehirler henüz yapılmamıştı. Bunların hepsi sonradan yapılmıştır. Kavim, göçebe ve çadır halkı idi. Hükümdar askerleriyle birlikte gittikten sonra bunlardan 22 kişi aileleriyle birlikte kaldılar. Geceleyin yüklenip gitmek için hazırlıklı değillerdi. Bunlar bu kitabın başında adlarını verdiğim ve hayvanlarının damgalarını açıkladığım kişilerdi. Kınık, Salgur vb. gibi. Bu 22 kişi ya yaya olarak gitmek ya da buldukları yerde kalmak için hazırlık yapıyorlardı. Sırtlarında yükleri, yanlarında aileleri bulunan ve ordunun izinden giden iki kişi ile karşılaştılar. Yükten dolayı yorgundular ve ter içinde içindeydiler; bu kavimle karşılaşmış onlarla konuşarak müşavere ettiler. Onlar da o ikisine "ey iki adam. Bu adam -Zülkarneyn'i kastediyorlar-yolcudur; bir yerde durmaz; bizi aşır geçer; biz de yerimizde kalırız" dedi. O iki kişiye Türkçe olarak "**kal aç**" dediler; anlamı "ey iki kişi, bekleyin, kalın, durun"dur. Onlar daha sonra **Xalaç** diye adlandırıldılar. Halaçların aslı budur. Bunlar iki kabiledir. Zülkarneyn gelip saçları ve Türk alametleri ile bu insanları görünce soruşturmaksızın "**Türk mânend**" dedi; "bunlar Türklere benziyorlar"dır. Sonra bu isim onlar için günümüze dek kaldı." (DLT 520)*

Bu hikâye, halk arasında uzun yıllar boyunca anlatılagelmiş olmalıdır. Hikâye, Kaşgarlı tarafından üretilmemiş olmakla birlikte; halkın yaratıcı zihin dünyasının ortak bir ürünüdür. Bu açıdan bakıldığında *Halaç* ve *Türkmen* kelimeleri, halk etimolojisinin bütün süreçlerini yaşamıştır.

böñ ve *kutul-* kelimeleri için Kaşgarlı şöyle bir izahta bulunuyor: *böñ kişi*, "iri yarı, kaba, obur kişi". Bunun aslı *şebih'*den kısaltılmıştır. Bu da "demir çubuk"tur (DLT 491). *uragut kutuldi* "kadın doğum sıkıntısından kurtuldu". Bunun iki şekli vardır. Biri, kurtulunca söylenen *kurtuldi* sözünden düşme (r'nin düşmesi) yoluyla. Diğeri (kadın) kurtulunca söylenen "baht buldu" anlamında "kut buldı" sözünden terkip yoluyla (DLT 267).

Kaşgarlının bahsettiği *şebih*'in *böng*'e dönüşümü Türkçenin seslik kuralları uyarınca mümkün görünmemektedir (Şen 2015: 45). *kutul-* sözcüğünü *kut buldı* şeklinde birleşik bir yapıda açıklamak doğru değildir. *kut* sözcüğüne dayandığı anlaşılan fiilin, *ong* "sağ" tabanında türeyen *ong+ul-* "iyileşmek" örneğinde görüldüğü üzere +ul- ekiyle türemiş bir sözcük olarak düşünebiliriz (Şen 2015: 45).

Bu iki kelimenin kökeni olarak yapılan açıklama Şen 2015'te "halk etimolojisi" örneği olarak değerlendirilmiştir. Bizce bunun gibi örnekler için "halk etimolojisi" değil "yanlış etimoloji" terimi daha uygundur. Zira yukarıdaki örnekler şahsa özgü etimolojik açıklamalar olup halkın üretimi değildir. Ayrıca bu örnekler, yukarıda belirtilen süreçleri geçirmemiş; halk zihninde kalıcı olmamıştır. Halk etimolojisinde ise *anonim olma*, *yaygınlık* ve *kalıcılık* en önemli husustur. Bu sebeple halk etimolojisi ve yanlış etimoloji terimleri birbirinden ayrılmalıdır.

Kıyasü'l-Enbiyâlarda Kişi Adları İçin Yapılan "Halk Etimolojisi" Örnekleri

1. Hızır

Hızır ma'nisi yaşıl bolur, kayu taş üze Hızır 'aleyhi's-selâm oltursa ol taş yaşarur erdi, anıñ üçün Hızır atandı. Aymışlar: kayu yerde oltursa ol yer kökerür erdi. (Rabguzi, 160r). "Hızır'ın manası yeşildir. Hızır, hangi taş üzerine otursa o taş yeşerirdi. Onun için Hızır denildi. Bazıları şöyle aktarır: Nereye otursa o yer yeşerirdi."

tañrı resûli sav eyitdi aña Hızır anuñ içün dindi bir ak kürk döşek üzerine otururdu pes altında yaşıl olup göz gördi ve haber virdi bize Ebû Bekir Muhammed bin Hüseyin ol eyitdi hadis kıldı bize Muhammed bin Yûsuf ol eyitdi hadis kıldı bize Sufyân Mansûrdan Mücâhidden kim eyitdi aña Hızır anuñ içün dindi kim ne yerde namâz kılsa yöresi yaşıl çemen biteridi (TDK Nüshası 458). "Tanrının peygamberi şöyle aktardı: Ak kürklü döşek üzerine otururdu. Altındaki döşegin yeşil olduğunu gözümle gördüm. O yüzden ona Hızır dendi. Ebu Bekir Muhammed bin Hüseyin, Muhammed bin Yusuf, Sufyan Mansur'dan ve Mücahidden aktardı ve hadis kıldı: Namaz kıldığı yerin çevresi yeşerirdi. Onun için ona Hızır dendi."

... ve Hızırñ adı Urmıyayıdı ve 'İmrân oğlu Hârûn dölinden idi ve aña Hızır anuñ üçün dinildi kim bir ak namâzluğı üzere otururdu kaçan onuñ üstinde dursa ol döşek yaşıl olurıdı ve yaşıla 'Arab dilince hızır dirler (TDK Nüshası 696). "Hızır'ın adı Urmiya idi ve 'İmrân oğlu Harun soyundan idi. Beyaz bir namazlığın üzerinde otururdu. Ne zaman onun üzerine otursa o namazlık yeşil olurdu ve yeşile Arapçada hızır derler. Hızır diye onun için denildi."

İsimlerin doğruluğunu tespit etme konusunda yapılan çalışmalara göre, Hızır'ın ismi Belya bin Melkân ve künyesi de Ebu'l-Abbas'tır. Hızır ise lakabıdır (Ocak 1985: 59; Bedir 2010: 442). Arapça kaynaklarda *hadır* (*hadr*, *hıdr*) şeklinde yer alan ve Arapça menşeli olduğu kabul edilen kelime Türkçede *Hızır* ve *Hıdır* biçiminde kullanılmaktadır. *Hadır*, "yeşil, yeşilliği çok olan yer" mânasındaki *ahdar* ile eş anlamlıdır (*bk.* 18/Kehf 31). Bu mânadan hareketle *hadır* kelimesinin özel isimden ziyade lakap ve sıfat olarak kabul edildiği söylenebilir. Nitekim bazı kaynaklarda Hızır'a bu ismin, kuru yerde oturduğunda altından otların yeşerip dalgalanması (Buhari) cennet pınarından içtiği için bastığı her yerin yeşile bürünmesi (Makdisi) sebebiyle verildiği kaydedilmektedir. Hızır isminin menşei hakkında, yukarıdaki iddialara ilâve olarak Ahd-i Atık'te yer alan "adı Filiz olan adam" (Zekarya, 6/12) inancının etkili olduğu da ileri sürülmüştür. Şarkiyatçıların bir kısmına göre Hızır kelimesi Arapça asıllı olmayıp Gilgamiş destanında yer alan Gilgamiş'in

atası *Hasistra* veya *Hasisatra*'nın Arapçalaşmış şeklidir. Friedlaender'e göre ise Hızır ismi İskender efsanesine benzeyen Glaukos (yeşil) masalı ile alâkalı olup bu efsane Arapçaya uyarlanırken *hadır* şeklinde tercüme edilmiştir (Çelebi 1998: 406-409). Bu görüşlerin doğru olmadığını; kelimenin Arapça kökenli olduğunu düşünenler de vardır. (detaylı bilgi için bk. Ocak, 1985).

2. İdris

anuş adı Süryâni dilince Ahnuhdur ammâ İdris bunıñçun dindi kim kitâblar çok okımışdı ve öğretmişdi ve Âdem ve Şit kitâbın dahi bilürdi ve anuş anası Aşüt idi ve evvel yazı yazan don diken ve evvel nücüm ve hisâb 'ilmine bakan İdris idi tañrı ta'âlâ anı Kâbil oğlanlarına peygâmbarlığa viribidi an[ı] soñra göge çıkardı (TDK Nüshası 89). "Onun adı Süryani dilinde Ahnuh'dur. Ona İdris denmesinin sebebi çok kitap okuduğu ve öğrettiği içindir. Adem'in Şit'in kitabını dahi bilirdi. Onun annesi Aşut idi. İlk yazı yazan ve kıyafet diken, gök ve hesap ilmi ile uğraşan İdris idi. Tanrı onu Kâbil oğlanlarının üzerine peygamber olarak gönderdi. Sonra onu göge çıkardı."

İdris, Arapça *de-re-se* kökünden "öğretti, eğitti, bildirdi" manalarına geldiği gibi, muarreb kelimelerden biri olarak da kabul edilir. Kitab-ı Mukaddes'te *Enoch*; İslami kaynaklarda buna benzer bir şekilde *Ahnuh*, *Uhunuh*, *Hanuh* kelimeleri kullanılır (Bedir 2010: 215). Hz. İdris, İslami kaynakların tamamında ilimle ilişkilendirilir. Hz. İdris'in bilimsel yanı ile tanınan *Hermes* ile aynı olduğu görüşü yaygındır. *Thoth*, *Buda* ve *Hoşeng* etrafında oluşan anlatılarla Hz. İdris'in hayatı hakkındaki anlatılar arasında da bazı benzerlikler bulunur (bk. Bedir 2010: 215).

İslami literatürde insanlık tarihi ile ilgili ilk öğretilerin Hz. İdris tarafından insanlığa kazandırıldığı; bu sebeple de kendisine İdris dendiği sıklıkla vurgulanmaktadır. Fakat kelimenin etimolojisi noktasında ciddi görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Zemahşerî, eserinde *idrisin* "ders" kökünden Arapça bir kelime olduğu, Allah'ın kitabını çok okuyup incelediği için kendisine bu ismin verildiği yolundaki görüşü reddeder. Kelime alıntı veya tercüme yoluyla Arapçaya girmiş; kelimenin etimolojisi, Hz. İdris anlatıları ile açıklanmıştır: "Arap lügatçileri, *idrisin* yabancı bir kelime olduğunu belirtmektedir. Bazı İslami kaynaklarda İdris'in asıl adının *Uhnûh* (Ahnûh) olduğu, Allah'ın kitabını çok okuduğu için kendisine *İdris* denildiği nakledilirse de (İbn Kuteybe) bu görüş doğru kabul edilmemektedir. *İdris* kelimesinin İbranice ve Süryanicede aslının bulunmadığı nakledildiği gibi "ders" kökünden "if'ıl" kalıbında Arapça bir kelime olup İbranicede "öğretti, alıştırdı, eğitti" anlamındaki "hnh" kelimesinin tercümesi olduğu da ileri sürülmüştür. Zemahşerî, *idrisin* "ders" kökünden Arapça bir kelime olduğu, Allah'ın kitabını çok okuyup incelediği için kendisine bu ismin verildiği yolundaki görüşü reddeder. Modern çalışmaların çoğunda *idris* kelimesinin Arapça olmadığı kabul edilmekte, fakat hangi dilden geldiği hususunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Theodor Nöldeke, önceleri kelimenin *Theodoros*'tan geldiğine kani iken daha sonra bir havârinin adı olan *Andreas*'ın Süryanice kanalıyla gelen Arapça şekli olduğunu ileri sürmüştür. Richard Hartmann da İdris adının *Andreas*'tan geldiğini düşünmekte, ancak bunun bir havâri değil Büyük İskender'in âb-ı hayâtı aramaya çıkarken yanına aldığı aşçısının adı olduğunu söylemektedir. Paul Casanova, *idrisin* aslının *ezra* olduğunu, buradan Grekçeye *esdras* olarak geçtiğini, oradan da *idrise* dönüştüğünü öne sürmektedir. C. H. Toy, *idris* kelimesinin *Mopsuestialı Theodore*'dan geldiğini iddia ederken Albright kelimeyi *Hermes-Poemandres*'e bağlar" (Harman 2000: 478-480).

3. Meryem

Hına kız tuğurdu, münâcât kıldı aydı: İdiyâ oğul tuğsa [nezz] kılğay-men, kız tuğdı reddim yok. Oğul kız teg bolmas. Yana aydı: men bu oğlanğa Meryem ad berdım, 'İbri tilinçe Meryem hâdim temek bolur (Rabguzı, 166v). "Hına kız doğurdu, Allah'a yalvardı: Tanrım, oğul doğsaydı sana adak kılacaktım, kız doğdu. Oğul kız gibi olmaz. Yine söyledi: Ben bu çocuğa Meryem adını verdim. İbranicede Meryem hizmetçi demektir."

Ben aña Meryem diyü ad virdüm ve Meryem dimek bularuñ luğatınca hizmetkâr ve kullıkçı dimek olur (TDK Nüshası 781). "Ben ona Meryem adını verdim. Bunların dilinde Meryem hizmetçilik ve kulluk yapan demektir."

Meryem kelimesi, "bir yerden ayrılmak, bir yeri terk etmek" manasındaki "rame" kökünden gelmektedir. İbranice "hâdim" manasına geldiğini söyleyenler de vardır. Hz. Meryem'in annesi Hanne, hamile kalınca karnındaki çocuğu, Beytü'l-Makdis'e hizmet etsin diye Allah'a adadı. Beytü'l-Makdis'e o güne kadar yalnız oğlan çocuklar adanırdı. Hz. Meryem doğunca annesi, "Erkek elbette kız gibi değildir" diyerek adağının kabul olması konusunda tereddüt etti. Ona "Meryem" adını annesi verdi (Bedir 2010: 350). Meryem adının verilışı konusunda Kısasü'l-Enbiyâlarda anlatılan hikâye, İslami kaynaklarla paraleldir.

4. Musa

... kaçan İsiye imin oldu diledi kim ol oğlana ad vire pes anuñ halına bakup aña Mûsâ ad virdi ve Kıbtı luğatınca mü diyü suya eydürler sâ diyü ağaca eydürler anuñçun kim Mûsâ dahı suyula ağaç arasında bulundu (TDK Nüshası 351). "Asiye emin olunca oğlana ad verdi. Onun hâline bakıp Musa adını verdi. Eski Mısır dilince suya mû, ağaca da sâ derler. Musa'yı su ile ağaç arasında bulduğu için bu ismi verdi".

"Mûsâ adının İbrânîcedeki karşılığı *Moşeh* olup kelimenin menşei tartışmalıdır. Tevrat'ta nakledildiğine göre Firavun'un kızı onu sudan çıkardığı için kendisine bu adı vermiştir. Buna göre *Moşeh* kelimesi, İbrânîcede "çekip çıkarmak" anlamına gelen ve Eski Ahid'de nâdiren kullanılan "mşh" (maşah) kökünden gelmektedir. Ancak bu durumda ismin *Maşui* olması gerekir ki bu takdirde *Moşeh* kelimesindeki "o" harfinin izahı mümkün olmaz. Ayrıca *Moşeh*'in geçişli hâli "kurtarılmış" değil "kurtarıcı" anlamındadır. Öte yandan Firavun'un kızı İbrânîce konuşmadığı için Mûsâ kelimesine Tevrat'ta belirtilen anlamı vermiş olamaz; dolayısıyla söz konusu türetme doğru kabul edilmemektedir. *Mûsâ* kelimesinin Ras Şamra tabletlerinde rastlanan İbrânîce "m(w)ş" kelimesiyle alâkalı olabileceği ileri sürülmüşse de araştırmacıların çoğu kelimenin Mısır kökenli olduğuna kanidir. Nitekim Hz. İsa zamanında İskenderiye yahudileri de bu kanaatte olduklarından kelimeye Kıptîce bir menşe aramışlardır. Yahudi filozofu Philon ve tarihçi Josephus, *Mûsâ* kelimesinin Kıptîce *mô* (su) ve *uşa'* (kurtarmak) kelimelerinden türediğini söylemişlerdir. XIX. yüzyıl Mısır bilimcileri kelimenin kökünün Kıptîce olduğunu kabul etmekle beraber anlamı konusunda farklı bir açıklamayı benimsemişlerdir. Bunlar, Grekçesi *Moses* olan *Moşeh* kelimesinin menşeinin Touthmosis (Touthmes, Touth'un oğlu), Ahmes (Ah'ın oğlu) ve Ramesses (Ramses) gibi firavun isimlerinde de bulunan, Kıptîcede "çocuk doğurmak" anlamındaki *msj* kökünden türeyen "çocuk" mânasındaki *mes* olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu yoruma da itiraz edilmiş, ancak diller arasında harf değişikliğinin normal olduğu, dolayısıyla Kıptîcedeki "s"nin İbrânîceye "ş" olarak geçtiği göz önünde bulundurularak Kıptîce'deki *mes(j)* kelimesinin bazı kitâbelerde *mş* diye yazıldığı belirtilmiş, böylece *Moşeh* kelimesinin Kıptîce bir kökten geldiği kanaati benimsenmiştir. Mısır bilimcilerin

çoğu, *Moşeh* kelimesinin Mısır dilinde “çocuk” anlamındaki *mes/mesu* kelimesinin farklı yazılmış şekli olduğunu kabul etmektedir. Kıpticede bu kelime yalnız başına veya Amosis, Tuthmosis gibi isimlerde olduğu gibi birleşik hâlde kullanılmaktadır. Ancak Firavun’un kızının *mes* kelimesini tek başına mı yoksa bir tanrı adıyla birlikte mi kullandığı bilinmemektedir. Arap dilcileri de *Mûsâ* kelimesinin menşeyini tartışmışlardır. Kelimenin aslının İbrânîce “su” anlamındaki *mu* ve “ağaç” anlamındaki *şa*’dan oluşan *Moşa* olduğu, su ve ağacın yanında veya sudaki bir sandık içinde bulunduğu için *Mûsâ*’ya bu adın verildiği belirtilmektedir. Câhiliye döneminde Araplar arasında *Mûsâ* ismi kullanılmıyordu, bu isim İslâm’ın gelişinden sonra yaygınlaşmıştır (Harman 2006: 207-213).

5. Şis

Hâbilde kedin yüz otuz yıl geçti Şis tuğdı, Şis Süryâni tilinçe hibetu’llâh temek bolur, ya’ni Teñri ‘atâsi, Hâbilni aldım erse anıñ ornıña Şisni berdim tedi (Rabguzi, 17v). “Habil öldükten sonra yüz otuz yıl geçti. Şis doğdu. Şis Süryanicede hibetullah demektir. Yani Tanrı ihsanı. Habil’i aldım ise onun yerine Şis’i verdim.

Havvâ Şisi doğurdı Şis demek tañrı bahşisi dimek olur ya’ni Hâbil depelendi ‘ivaz tañrı anı bağışladı (TDK Nüshası 85). “Havva Şis’i doğurdu. Şis, Tanrı’nın hediyesi demektir. Habil’in ölümüne karşılık Tanrı Şis’i bağışladı.”

Taberî tarihine göre Şis (veya Şit, İbranice Şet); Kabil, Habil’i öldürdükten sonra Habil’in karşılığı olarak doğmuştur. Bu sebeple ona İbranice Şis “Allah’ın hediyesi” denmiştir (Taberî I: 112). İbranice Şet isminin “belirlemek, yerleştirmek; bahşetmek” manasındaki fiille ilişkili olduğu ifade edilmiştir (Gündüz 2010: 214).

6. Yahya

... ihtilâf kılmuşlardur kim aña neçün Yahyâ diyü ad virildi ve Yahyâ ‘arab dilince diri dimekdür pes İbnü ‘Abbâs eyitdi aña anuñıçun Yahyâ dindi kim anasınun oğuldan kızdandan kalmış ve ölmüş endâmın tañrı ta’âlâ Yahyâ için girü diri kıldı Katâde eyitdi anuñıçun kim tañrı ta’âlâ anuñ göñlin imânıla ve peygâmbarlıgıla diri kıldı (TDK Nüshası 786-787). “Ona niçin Yahya diye ad verdikleri hususunda ihtilâfa düştüler. Yahya Arap dilinde “diri” demektir. İbnü ‘Abbas şöyle aktarır: Tanrı Yahya için annesinin son bulmuş doğurganlığını tekrardan dirilti. Ona bu yüzden Yahya dendi. Katade ise şöyle aktarır: Tanrı onun gönlünde peygamberliği iman ile dirilti.”

üstâz Ebü'l-Kâsım kim bizüm şeyhümüzdür eyitdi aña Yahyâ diyü anuñıçun ad virildi kim ol şehid oldı ve şehitler tañrı katında diridür rızklanur dururlar (TDK Nüshası 787). “Üstad Ebü'l-Kâsım -ki bizim şeyhimizdir- şöyle aktarır: Ona Yahya adı şehit olduğu için verildi. Şehitler Tanrı katında diridirler, rızklanırlar.”

Yahyâ kelimesi, Arapça “bitki ve hayvanlardaki gelişen güç”, “duyan/hisseden güç”, “işleyen akıllı güç”, “ebedi olan hayat” anlamlarına gelen h-y-y kökünden türemiştir. Kelimenin “diri, canlı” anlamlarına gelmesi Allah’ın kendisiyle nitelendirdiği hayat anlamından istiare yoluyla (Müfredat 321-323).

7. Yakub

İshâk ulğardı erse İlyâs oğlı Batülññ Ruki’â atlıg kızını koldı, bu Ruki’âdın eki oğul boldı ekiz, uluğı [‘Aya]z kiçigi Ya’küb atlıg. Bu Ya’küb ‘Ayaznıñ adakı ökçesin tuta tuğdı, anıñ üçün Ya’küb atadılar (Rabguzi, 54r). “İshak

büyüyünce İlyas oğlu Batul'un Ruki'a adlı kızını istedi. Bu Ruki'adan ikiz oğlu oldu. İkizlerin büyüğünün adı Ayaz küçüğünün adı da Yakup idi. Yakup Ayaz'ın ayağının ökçesini tutarak doğdu. O yüzden adını Yakup verdiler."

... Refkâ 'İysıla Ya'küb[a] bir karından iki yüklü oldu kaçan müddet tamâm oldı ol iki ana karnında savaştılar Ya'küb diledi kim 'İysdan öñ çıka 'İys eyitdi va'l-lâhi eger benden öñ çıkarsağ arkuru gelem ve oğat gelemeyem anamı depeleyem pes Ya'küb soğ kaldı andan ötürü Ya'küb didiler ve 'Arab dilinde Ya'küb demek soğra gelmiş demek olur anuñıçun kim Ya'küb hazineye öñ düşmişidi ve öñ doğasıdı (TDK Nüshası 200). "Refka, 'İys ve Yakup'a aynı anda hamile kaldı. Doğum vakti geldiğinde o iki bebek anne karnında savaştılar. Yakup, 'İys'dan önce doğmak istedi. 'İys söyledi: vallahi benden önce doğarsan tersten gelirim, doğru gelmem. Annemi öldürürüm.Yakup sonra doğdu; ondan ötürü Yakup dediler ve Arap dilinde Yakup demek sonra gelmiş demek olur. Yakup ana rahmine 'İys'den önce düşmüştü ve önce doğması gerekirdi."

Yakup kelimesi, Arapça *a-k-b* kökünden türemiştir. *'akab*, "ayağın arka tarafı, ökçe" demektir. *'akab* kelimesi, istiare yoluyla çocuğa ve çocuğun çocuğuna da denir. Kelimenin istiare yoluyla "soy" anlamını kazanması "art, arka" anlamı yoluyladır. Art arda uçtuğu için erkek keklige de *ya'küb* denir (Müfredat 711-714).

Yakup peygamberin adının verilmiş hikâyesi Tevrat'ta şu şekildedir: "Doğum vakti gelince, Rebeka'nın ikiz oğulları oldu. İlk doğan oğlu kıpkırmızı ve tüylüydü; kırmızı bir cüppeyi andırıyordu. Adını Esav koydular. Sonra kardeşi doğdu. Eliyle Esav'ın topuğunu tutuyordu. Bu yüzden İshak ona Yakup adını verdi (Tekvin, Yaratılış 25: 24). Tevrat'ta Yakup kelimesi aldatma, yerine geçme anlamında şu yerde de zikredilmiştir: Esav, "Ona boşuna mı Yakub diyorlar?" dedi, "İki kezdir beni aldatıyor. Önce ilk oğulluk hakkımı aldı. Şimdi de benim yerime o kutsandı." Sonra, "Kutsamak için bana bir hak ayırmadın mı?" diye sordu (Tekvin, Yaratılış 27: 36).

8. Yusuf

ağa sorıldı Yüsuf dimegün ma'nisinden pes ol eyitdi esef demek luğat içinde kayğu dimekdür ve asif demek kul demek kayğu ve kulluk ikisi dahi Yüsufda dirgendi andan ötürü Yüsuf dindi (TDK Nüshası 219) "Ona soruldu. O söyledi: esef demek sözlükte "kaygı" demektir. "Asif" demek kul demektir. Kaygı ve kulluk ikisi de Yusuf'ta toplandı. Ondan dolayı Yusuf dendi."

Arapça *esif* "birlikte olan üzüntü ve öfke" (Müfredat 81) kelimesinden türediği düşünülen *Yüsuf*, Yusuf peygambere başından geçen olaylara istinaden verilmiştir. Yusuf kelimesinin aslı İbranice Yosef'tir. Bu ismin, uzun süre çocuğu olmayan Rahel'in Yusuf'un doğumu ile anne olamamanın utancından kurtulduğuna işaret etmek üzere "ortadan kaldırmak" anlamındaki *asaf* kökünden geldiği veya Rahel'in, doğan çocuğuna daha sonra bir çocuğunun daha olması için "arttırmak, ilâve etmek" anlamındaki *yasaf* kökünden, "Tanrı arttıracak, bir tane daha verecek" anlamında *Yosef* adını verdiği, Yusuf'tan sonra da ikinci çocuğu Bünyamin'in doğduğu belirtilmektedir. İslami kaynaklarda ise bu adın *Yüsuf*, *Yüsef*, *Yüsif* şeklinde üç farklı okunuşu söz konusudur ve menşei tartışmalıdır. Kelimenin Arapça olup "üzülmek" anlamındaki *esef*ten türediği, ayrılığı ile babasını üzen Yusuf'a "üzen" anlamında *Yüsif*, kardeşleri onu babalarından ayırarak kendisini üzdükleri için "üzülen" anlamında *Yüsef* denildiği ileri sürülmekteyse de ismin Arapça asıllı olmadığı kabul edilmektedir (Harman 2013: 1-5).

Sonuç

Kıyasü'l-Enbiyâlarda peygamber ve dinler tarihi için önemli kimselerin isimleri hakkında yapılan açıklamalar incelendiğinde karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır:

Kıyasü'l-Enbiyâlarda kişi adları için yapılan açıklamaların ana kaynakları Kur'an-ı Kerim, Kitab-ı Mukaddes, hadis ve tefsir eserleridir. Bu makaleye konu olan isimlerin izahları Kur'an-ı Kerim'de geçmemektedir, fakat isimlerin izahı kişilerin Kur'an'da veya İslamî literatürde anlatılan hikâyesi ile uyumludur. Hadis ve tefsirlerde yer alan anlatıların bir kısmı, Kitab-ı Mukaddes kaynaklıdır. Bunun temel sebebi, Kur'an ayetlerinin bir kısmında ayetin muhattabı olan şahsın belirtilmemiş olmasıdır. Kıyasü'l-Enbiyâların ana kaynakları arasında Sahihü'l-Buhari külliyyatı ve Taberi'nin tarihi de gösterilebilir. Bu iki eserde yer alan hikâyeler, çeviri yoluyla Türkçeye geçtikten sonra zamanla varyantlaşmıştır.

Adların açıklaması şahsın İslami literatürdeki hayat hikâyesi ile uyumludur. Yakup peygamberin küçük oğlu Yusuf, babası tarafından çok sevilmektedir. Yusuf'un babası tarafından çok sevilmesi büyük kardeşlerinin onu kıskanmasına sebep olur. Kardeşleri de Yusuf'u öldürmeyi planlar. Bir gün Yusuf'u alıp çölde onu kuyuya atarlar. Döndüklerinde Yusuf'u kardeşlerinin yanında göremeyen Yakup kahrolur. Bu üzüntü sebebiyle *esif* "birlikte olan üzüntü ve öfke" kelimesinden istiare yoluyla *Yûsuf* adı verilir. Fakat *Yûsuf* adının *esif*ten türediğini gösteren bu hikâye dışında bir kanıt bulunmamaktadır. Musa adının veriliş öyküsü de (su ile ağaç arasında bulunduğu için ona eski Mısır dilinde "su" anlamına gelen *mû* ve ağaç anlamına gelen *sâ*'dan hareketle *Mûsâ* adı verilmiştir) Yûsuf adı gibi bir hikâye ile birleştirilmekte fakat adının kökeninin doğru olduğunu gösteren başka bir delil bulunmamaktadır.

Bu makalede listelenen örneklerle birlikte ilgili kelimelerin yeni bir etimolojisini yapmak yerine kelimenin izahı için anlatılan hikâyelerin önemi vurgulanmıştır. Kelimelerin etimolojisi için anlatılan hikâyeler, kelimenin kökenini açıklamada yeterli ve kelime ile uyumlu görünseler de varyantlaşmış biçimleri bu etimolojilerin birer halk etimolojisi olduğunu göstermektedir. Mesela Yahya adı için aktarılan iki farklı anlatının ikisi de kelimenin kökeni ile uyumlu olmasına rağmen birbirinden tamamen farklı hikâyelerdir.

Bazı adlar (mesela Hızır ve İdris), şahsın kendi adı değil; lakabıdır. Bu lakaplar gösterilen olağanüstülük karşısında verilmiştir. Bu sebeple farklı kültürlerde bu isimler farklı şekillerde karşımıza çıkabilmektedir.

İzahı yapılan kelimeler, halk etimolojisinin bütün evrelerini geçirmiştir. Bu adlar, şahısların olağanüstü yaşamı çevresinde şekillenen hikâyelere göre açıklanmış, böylece halkın zihninde kısmen makul bir yer edinmiştir.

KISALTMALAR

DLT Dîvânu Lugâti't-Türk

DS Derleme Sözlüğü

Rabguzi bk. Ata, 1997;

TDK Nüshası bk. Yılmaz vd., 2013.

KAYNAKÇA

- AKSAN, D. (1964). *Genel Dilbilimi Yönünden Halk Etimolojisi ve Türkçedeki Örnekleri*. Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi). (Katalog no. DOÇ.T. 26 V.1 C.1) (Demirbaş No. DTC190703).
- AKSAN, D. (2007). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATA, A. (1997). *Nāsırü'd-din bin Burhānū'd-din Rabguzi Kısasü'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları). I Giriş - Metin - Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- AYDIN, M. (2013). "Yahyâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 43: 232-234.
- BAYRAKTAR, N. (2017). *Dil Bilimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- BEDİR, A. (2010). *Tevhidin Yurdu Kur'an-ı Kerim Atlası*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- ÇELEBİ, İ. (1998). "Hızır". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 17: 406-409.
- Derleme Sözlüğü* (1993). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ebû Cafer Muhammed bin Cerirü't-Taberî. *Tarih-i Taberî*. I. C. (terc. M. Faruk Gürtunca). İstanbul: Sağlam Yayınevi.
- ERCİLASUN, A. B. - Z. AKKOYUNLU (2014). *Kâşgarlı Mahmud Divânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- FLIATOURAS, A. (2019). "The Folk Etymology in Greek Dialects: A First Approach". *7th International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory* (6-8 Oct. 2016). Rethymno.
- GÜRKAN, S. L. (2017). "İsrâil ve Ya'küb İsimlerinin Etimolojisi Üzerine Bir Değerlendirme". *İslâm Araştırmaları Dergisi*. 38: 233-244.
- GÜNDÜZ, Ş. (2010). "Şit". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39: 214-215.
- GÜNGÖRMÜŞ, N. (2008). "Eski Macar Kişi Adlarında Doğu Unsurları". *Türkiyat Araştırmaları*. 9: 265-280.
- HARMAN, Ö. F. (2000). "İdrîs". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21: 478-480.
- HARMAN, Ö. F. (2006). "Mûsâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31: 207-208.
- HARMAN, Ö. F. (2004). "Meryem". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29: 236-242.
- HARMAN, Ö. F. (2013). "Yûsuf". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44: 1-5.
- KARAAĞAÇ, G. (2020). "Sözlüklerimizde Halk Etimolojisi". *Belgü*. 5: 7-18.
- KORKMAZ, Z. (1995). "Halk Etimolojisi ve Folklor". *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 274-281.
- KEMİK, F. (2003). *Evliya Çelebi Seyehatnamesinde Halk Etimolojisi (I-II. Ciltler)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- OCAK, A. Y. (1985). *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Ragıb el-İsfahanî (2012). *Müfredat. Kur'an Kavramları Sözlüğü*. (terc. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu). İstanbul: Çıra Yayınları.

- ŞAHİN, İ. (2019). *Adbilim*. Ankara: Pegem Akademi.
- ŞEN, S. (2015). "Divânü Lugati't-Türk'te Halk Etimolojisi Örnekleri". *7. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri*. II. Cilt. 41-52.
- SAKAOĞLU, S. (2001). *Türk Ad Bilimi I Giriş*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- STACHOWSKI, M. (2011). *Etimoloji*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ÖZYETGİN, A. M. (2001). "Türk Ad Bilimine Malzemeler: Kitabu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk'te Kişi Adları". *Bilig*. Güz/19: 21-31.
- YILDIRIM, A. (2013). "Türkçemizde Halk Etimolojisi ve Yerlileştirme". *Yeni Türkiye*. 55: 731-740.
- YILMAZ, E. vd. (2013). *Kıyas-ı Enbiya*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İnternet Kaynakları

- TEVRAT (Tekvin). Erişim Tarihi: 06.11.2020.
<https://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?mc=1&sc=4&id=29>
- KUTSAL KİTAP (Eski Ahit). Erişim Tarihi: 06.11.2020.
<https://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?mc=1&sc=952>

